

Carl Dedecius

INTER VERBA – INTER GENTES

POD REDAKCJĄ
Ilony Czechowskiej i Ernesta Kuczyńskiego

Land Decimus
Z

INTER VERBA – INTER GENTES

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Land Decimus

INTER VERBA – INTER GENTES

POD REDAKCJĄ
Ilony Czechowskiej i Ernesta Kuczyńskiego

Ilona Czechowska – Uniwersytet Europejski Viadrina / Europa-Universität Viadrina
Fundacja im. Karla Dedeciusa / Karl Dedecius Stiftung
Große Scharrnstraße 59, 15230 Frankfurt (Oder)

Ernest Kuczyński – Uniwersytet Łódzki / Universität Łódź
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych
/ Fakultät für Internationale Studien und Politikwissenschaften
90-131 Łódź, ul. Narutowicza 59a

RECENZENT / GUTACHTER

Edward Białek

REDAKTOR INICJUJĄCY / FACHREDAKTEUR

Witold Szczęsny

OPRACOWANIE REDAKCYJNE / REDAKTION

Anita Szczukowski, Piotr Pietrych

SKŁAD I ŁAMANIE / SATZ UND UMBRUCH

Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA / TECHNISCHE KORREKTUR

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI / UMSCHLAGGESTALTUNG

Polkadot Studio Graficzne Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Zdjęcie wykorzystane na okładce: Pamiętnik z niewoli sowieckiej. Ze zbiorów rodziny tłumacza
/ Tagebuch aus der sowjetischen Gefangenschaft. Im Familienbesitz des Übersetzers

© Horst Baas

© Copyright by Authors, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Europa-Universität Viadrina, Frankfurt (Oder) 2021

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND).

Niniejszy tom ukazał się dzięki wsparciu finansowemu

Rektora Uniwersytetu Łódzkiego i Prezydenta Uniwersytetu Europejskiego Viadrina

**Der vorliegende Band wurde herausgegeben mit finanzieller Unterstützung
des Rektors der Universität Lodz und der Präsidentin der Europa-Universität Viadrina**

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

/ Herausgegeben von Verlag der Universität Łódź

Wydanie I. / 1. Ausgabe W.10080.20.0.K

Ark. wyd. / Verlagsbögen 13,5; Ark. druk. / Druckbögen 19,5

ISBN 978-83-8220-401-8

e-ISBN 978-83-8220-402-5

<https://doi.org/10.18778/8220-401-8>

Spis treści / Inhaltsverzeichnis

Słowo wstępne / Grußwort	9
Prof. dr Julia von Blumenthal.....	11 / 13
Prof. zw. dr hab. Antoni Różalski.....	15 / 17
Przedmowa / Vorwort	19
Ilona Czechowska / Ernest Kuczyński.....	21 / 25
Karl Dedecius	29
<i>Życiorys</i>	31
<i>Lebenslauf</i>	36
<i>Moi nauczyciele?</i>	39
<i>Meine Lehrer?</i>	43
Inter gentes	47
Krzysztof A. Kuczyński	
<i>Karla Dedeciusa rosyjska odyseja (1942–1949)</i>	49
<i>Die russische Odyssee (1942–1949)</i>	67
Andrzej Kaluza, Manfred Mack	
<i>Karl Dedecius i Darmstadt</i>	79
<i>Karl Dedecius und Darmstadt</i>	91
Ilona Czechowska	
<i>Karl Dedecius i most nad Odrą</i>	97
<i>Karl Dedecius und die Brücke über die Oder</i>	111
Agnieszka Brockmann	
<i>Przystań dla trażarzy słowa – Archivum im. Karla Dedeciusa</i>	119
<i>Eine Anlaufstelle für Wortträger – das Karl Dedecius Archiv</i>	131

Beata Kamińska	
„Łódź w mojej biografii zajmuje miejsce pierwsze, niezapomniane”.	
Łódzkie adresy Karla Dedeciusa	139
„Lodz steht in meiner Biografie unvergesslich an erster Stelle”.	
Die Lodzer Adressen von Karl Dedecius	155
Inter verba	163
Joanna Jabłkowska, Tomasz Cieślak	
„Lekcja ciszy” czytana po latach	165
„Lektion der Stille” sechs Jahrzehnte später	187
Ernest Kuczyński	
„Gorzkie pigułki w słodkim lukrze”. O fascynacji aforyzmami Stanisława Jerzego Leca	203
„Bittere Pillen in süßem Zuckerguß”. Die Faszination für die Aphorismen des Stanisław Jerzy Lec	217
Bożena Chołuj	
Tłumaczenie na granicy	229
Übersetzung an der Grenze	239
Peter Oliver Loew	
Drogi badań naukowych: Niemiecki Instytut Spraw Polskich i duch Karla Dedeciusa	245
6 Wege zu Wissenschaft und Forschung: Das Deutsche Polen-Institut und der Geist von Karl Dedecius	251
Sława Lisiecka	
Karl Dedecius – Europejczyk z Łodzi	257
Karl Dedecius – der Europäer aus Lodz	265
Karl Dedecius	269
Tłumacz musi być linoskoczkiem... ..	271
Der Übersetzer muss wie ein Seiltänzer sein... ..	279
O autorach / Autorinnen und Autoren.....	287
Wykaz źródeł / Quellenverzeichnis	293
Wykaz ilustracji / Abbildungsnachweis	297
Instytucje / Institutionen	309

Karl Dedecius
(1921–2016)

Słowo wstępne / Grußwort

*Szanowni Czytelnicy i Czytelniczki,
Wielce Szanowni Państwo,*

tom *Inter verba – inter gentes* powstał z okazji 100. rocznicy urodzin Karla Dedeciusa we współpracy Uniwersytetu Łódzkiego i Uniwersytetu Europejskiego Viadrina i jest poświęcony wielkim zasługom pisarza, tłumacza literatury, budowniczego mostów i pośrednika między kulturami dla polsko-niemieckiego porozumienia i przyjaźni. Autorki i autorzy tego tomu prowadzą Państwa przez najważniejsze etapy życia i działalności twórczej Europejczyka z Łodzi, który swoimi tłumaczeniami literackimi – wśród nich dzieł takich pisarzy, jak Wisława Szymborska, Czesław Miłosz, Tadeusz Różewicz i Zbigniew Herbert – otworzył niemieckiej publiczności bramę do polskiej literatury i kultury.

Historia życia Karla Dedeciusa zaczyna się w Łodzi, gdzie urodził się w niemieckiej rodzinie, ale uczęszczał do polskiego gimnazjum. Kolejne losy zawiodły go w 1941 roku najpierw do Frankfurtu nad Odrą, w którym pobyt miał się stać dla niego „brzemienny w skutki”¹. Stamtąd musiał w 1942 roku wyruszyć na wojnę pod Stalingrad. Z sowieckiej niewoli wrócił dopiero siedem lat później. „To osobiste doświadczenie z Frankfurtem nad Odrą, a potem ostateczne przekroczenie Frankenfurtu² we Frankfurcie nad Menem, nie mogło pozostać bez konsekwencji dla mojego życia. [...] Tutaj jest miejsce, gdzie wszystko to, co miałem okazję przemyśleć i stworzyć – znajduje opiekę i kontynuację”.

W 2001 roku Dedecius przekazał swoje osobiste archiwum Uniwersytetowi Europejskiemu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. Od 2004 roku Archiwum im. Karla Dedeciusa przy Collegium Polonicum po polskiej stronie Odry przechowuje nie tylko Jego zbiory, ale też zbiory innych znamienitych tłumaczy z języka polskiego na niemiecki oraz z niemieckiego na polski, jednak spuścizna patrona Archiwum pozostaje najobszerniejsza. Z Viadriną Dedecius pozostał związany do swojej śmierci

¹ Wyrażenie użyte przez Karla Dedeciusa w mowie wygłoszonej w czasie uroczystości przyznania mu doktoratu honoris causa Wydziału Kulturoznawstwa na Uniwersytecie Europejskim Viadrina we Frankfurcie nad Odrą (2011). Niepublikowany maszynopis tego wystąpienia przechowywany jest w Archiwum im. Karla Dedeciusa – Dalsze cytaty pochodzą również z tego tekstu.

² Frankenfurt (z niem.) – bród Franków (przyp. tłum.).

w 2016 roku. W tym czasie wspierał pracę Archiwum i Fundacji jako ich mentor i przyjaciel. Od czasu powołania do życia Fundacji im. Karla Dedeciusa w 2013 roku sprawuje ona opiekę nad Jego dziełem oraz pielęgnuje Jego duchowy testament, sprzyjając współpracy tłumaczek i tłumaczy z języka polskiego na niemiecki (i odwrotnie), a także dzięki międzynarodowym projektom oraz inicjatywom niosąc dalej ideę Dedeciusa, polegającą na pogłębianiu polsko-niemieckiego dialogu kulturowego Jesteśmy wdzięczni, że Jego rodzina angażuje się w te prace.

12 Kontynuacja dziedzictwa Dedeciusa dzięki pracy archiwum i fundacji jest dla Uniwersytetu Europejskiego Viadrina ogromnym zaszczytem, gdyż od momentu jego powstania na polsko-niemieckiej granicy jest on powołany do pogłębiania polsko-niemieckiego pojednania i przyjaźni. Działalność ta nabiera szczególnej wartości poprzez współpracę z licznymi instytucjami, z naszymi partnerami z Polski i Niemiec. Oprócz publikacji tego tomu jubileuszowego planowane są również kolejne transgraniczne uroczystości z okazji setnej rocznicy urodzin Karla Dedeciusa. W ich przygotowaniu wezmą udział: Uniwersytet Łódzki, Europejski Uniwersytet Viadrina, Fundacja im. Karla Dedeciusa oraz Niemiecki Instytut Spraw Polskich w Darmstadt, który Karl Dedecius założył w 1980 roku, ustanawiając go ważną instytucją, mającą na celu podtrzymywanie stosunków polsko-niemieckich i promocję wiedzy o historii i kulturze Polski, a także jej europejskiej współczesności. Wszystkim osobom zaangażowanym w prace związane z jubileuszowymi wydarzeniami bardzo dziękuję!

Dedecius – Europejczyk z Łodzi, tłumacz literatury i budowniczy mostów – powiedział w swojej mowie dziękczynnej z okazji przyznania Mu doktoratu honoris causa Wydziału Kulturoznawstwa na Viadrinie: „Życie to partnerstwo, partnerstwo zaś zakłada dialog, a nie monolog, który każdy wygłasza sam do siebie, nie zauważając na drugą osobę albo kierując go przeciw niej, partnerstwo to wspólne mówienie – do siebie nawzajem”. Przesłanie Dedeciusa propagującego zbliżenie i przyjaźń poprzez dialog pozostaje aktualne także w dzisiejszej Europie, gdyż „język – instrument nas wszystkich – jest niezwykle wrażliwym narzędziem dialogu. Jeśli nie zachowamy ładu w języku, nie uda się nam zaprowadzić ładu w pojęciach, a tym samym we wzajemnych stosunkach. Ani w historii, ani w teraźniejszości”.

*Prof. dr Julia von Blumenthal
Prezydentka Uniwersytetu Europejskiego Viadrina
we Frankfurcie nad Odrą*

Przekład: Sława Lisiecka

*Verehrte Leserinnen und Leser,
sehr geehrte Damen und Herren,*

der Band *Inter verba – Inter gentes* ist anlässlich des 100. Geburtstags von Karl Dedecius in Zusammenarbeit der Universität Lodz und der Europa-Universität Viadrina entstanden und den großen Verdiensten des Schriftstellers, Literaturübersetzers, Brückenbauers und Kulturvermittlers Karl Dedecius um die deutsch-polnische Verständigung und Freundschaft gewidmet. Die Autorinnen und Autoren des Bandes führen Sie durch die wichtigsten Stationen im Leben und schöpferischen Wirken des Europäers aus Lodz, der mit seinen literarischen Übersetzungen – darunter Werke der Literaten Wisława Szymborska, Czesław Miłosz, Tadeusz Różewicz und Zbigniew Herbert – dem deutschen Publikum einen Zugang zur polnischen Literatur und Kultur eröffnete.

Die Lebensgeschichte Karl Dedecius beginnt in Lodz, wo er als Sohn einer deutschen Familie geboren wurde und ein polnisches Gymnasium besuchte. Sein Weg führte ihn im Jahr 1941 erstmals nach Frankfurt (Oder), die für ihn eine „geradezu schicksalshafte Stadt“¹ werden sollte. Aus Frankfurt (Oder) musste Dedecius 1942 in den Krieg nach Stalingrad aufbrechen, zurück kam er erst sieben Jahre später aus sowjetischer Kriegsgefangenschaft. „Diese private Erfahrung mit der Stadt Frankfurt an der Oder, dann das endgültige Überschreiten der Franken-Furt in Frankfurt am Main, konnte für mein Leben nicht ohne Folgen bleiben. [...] Hier ist der Ort, wo alles das, was ich zu denken und zu wirken Gelegenheit hatte – nun Betreuung und Fortsetzung findet. Mein Erbe? Ein kleines Dankeschön“.

Im Jahr 2001 übergab Dedecius sein persönliches Archiv der Europa-Universität Viadrina. Seit 2004 werden im Karl Dedecius Archiv am Collegium Polonicum auf der polnischen Seite der Oder auch andere Bestände namhafter Übersetzer aus dem Polnischen ins Deutsche sowie aus dem Deutschen ins Polnische aufbewahrt. Sein eigener Nachlass ist bis heute jedoch der umfangreichste des Archivs. Bis zu seinem Tod im Jahr

¹ Karl Dedecius (2011) in seiner Dankesrede anlässlich der Verleihung der Ehrendoktorwürde der Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder). Auch das danach folgende Zitat stammt aus dieser Rede, das Typoskript befindet sich im Karl Dedecius Archiv.

2016 blieb Karl Dedecius der Viadrina in Frankfurt (Oder) verbunden und hat die Arbeit des Archivs und der Karl Dedecius Stiftung stets als Mentor und Freund begleitet. Seit ihrer Gründung im Jahr 2013 betreut die Karl Dedecius Stiftung das Werk des Übersetzers und pflegt sein geistiges Vermächtnis, in dem sie die Zusammenarbeit deutsch-polnischer Übersetzerinnen und Übersetzer fördert und mit grenzüberschreitenden Projekten und Initiativen Dedecius Idee der deutsch-polnischen Annäherung im Kulturdialog weiterträgt. Wir sind dankbar, dass seine Familie diese Arbeit mit großer Anteilnahme begleitet.

Das Erbe Dedecius durch die Arbeit des Archivs und der Stiftung fortzuführen, ist für die Viadrina – als Europa-Universität seit ihrer Gründung an der deutsch-polnischen Grenze in besonderer Weise der deutsch-polnischen Versöhnung und der Europäischen Einigung verpflichtet – eine große Ehre. Es ist von unschätzbarem Wert, dieser Arbeit in vielzähligen Kooperation nachgehen zu können – gemeinsam mit unseren polnischen Partnern und dem Deutschen Polen-Institut Darmstadt, das Karl Dedecius 1980 gründete und als bedeutende Institution der Pflege der deutsch-polnischen Beziehungen und der Förderung des Wissens über die polnische Gesellschaft und Kultur in der europäischen Geschichte und Gegenwart etablierte. Wie dieser Jubiläumsband sind auch weitere Feierlichkeiten anlässlich des 100. Geburtstags des Kulturvermittlers Karl Dedecius sowie vielfach grenzüberschreitende Kooperationsprojekte geplant, die insbesondere in enger Partnerschaft zwischen der Universität Lodz, der Viadrina und der Karl Dedecius Stiftung sowie des Deutschen Polen-Instituts Darmstadt realisiert werden. Allen, die daran mitwirken, danke ich sehr!

14

Der Europäer aus Lodz, der Literaturübersetzer und Brückenbauer Dedecius sagte in seiner Dankesrede anlässlich der Verleihung der Ehrendoktorwürde der Kulturwissenschaftlichen Fakultät an der Viadrina: „Leben ist Partnerschaft, Partnerschaft setzt den Dialog voraus, nicht das monologische Reden aneinander vorbei, über den anderen hinweg oder gegen den anderen, sondern das Reden miteinander, zueinander“. Seine Botschaft von der Annäherung und Freundschaft im Dialog ist auch heute nach wie vor hochaktuell in Europa, denn „Sprache – unser aller Instrument – ist das hochempfindliche Werkzeug des Dialogs. Wenn wir sie nicht in Ordnung halten, bringen wir auch die Begriffe nicht in Ordnung und damit auch die Verhältnisse nicht. Nicht die Geschichte, nicht die Gegenwart“.

*Prof. Dr. Julia von Blumenthal
Präsidentin der Europa-Universität Viadrina
Frankfurt (Oder)*

*Szanowni Państwo,
Czytelnicy i Autorzy,*

tom poświęcony Karlowi Dedeciusowi został przygotowany i wydany w związku z 100. rocznicą jego urodzin. Trudno przecenić zasługi Karla Dedeciusa dla naszego Kraju i miasta Łodzi, w którym się urodził i wychował. Z perspektywy lat, jakie upłynęły od jego śmierci, staje się dla nas osobą szczególnie ważną, zasługującą na uznanie i wdzięczność za to, co zrobił dla zrozumienia trudnej polsko-niemieckiej historii i dla porozumienia pomiędzy Polakami i Niemcami. Był wybitnym tłumaczem literatury polskiej, humanistą, który dowiódł, że nie tylko działania dyplomatyczne, czy zbliżenie polityczne, ale także, a może przede wszystkim, literatura i kultura zbliżają narody, nawet te, które doświadczyły na sobie skutków faszyzmu i komunizmu, ideologii zabijających wolność i podmiotowość człowieka.

Karl Dedecius tłumacząc dzieła polskich poetów i pisarzy, budował kulturowe mosty, łączył ludzi, co przełożyło się na zbliżenie narodów i państw, przyczyniło się do zbudowania wzajemnego zaufania, czego następstwem były porozumienie pomiędzy Polską i Niemcami. Dzięki jego pracy twórczej, Niemcy mogli poznać współczesną polską kulturę, w tym przede wszystkim dorobek polskich pisarzy. Niemiecki Instytut Spraw Polskich, który stworzył, stał się ośrodkiem otwartych debat o historii obu narodów, refleksji nad skutkami wojny i okupacji, a przede wszystkim miejscem promocji wiedzy o współczesnej Polsce, osiągnięciach polskich pisarzy i artystów, upowszechnienia ich dorobku.

Silne związki z Łodzią, wielokulturowym miastem dzieciństwa Karla Dedeciusa, możemy odnaleźć w jego publikacjach. Zawsze podkreślał, iż z otoczenia, w którym wzrastał, wyniósł wartości, którymi się kierował w swoim życiu – poszanowanie wolności i różnorodności, otwartość i tolerancję, uznanie dla języka i kultury współobywateli. Dla niego był to fundament do budowy właściwych stosunków pomiędzy narodami i państwami, podstawa nowoczesnej Europy, w której to, co łączy, a nie dzieli, jest ogniwem spajającym kulturowo i politycznie. Dzisiaj widzimy, jak trzeba te wartości kultywować, dbać o to, co dobre dla wspólnoty, co łączy i buduje, a nie rujnuje. Karlowi Dedeciusowi w 100. rocznicę urodzin jesteśmy to winni.

W uznaniu zasług Karla Dedeciusa dla literatury i kultury polskiej Uniwersytet Łódzki nadał mu w 1990 roku tytuł Doktora Honoris Causa, Miasto Łódź w 1992 roku – tytuł Honorowego Obywatela, a Państwo Polskie w 2003 roku – Order Orła Białego.

Dziękuję autorom tomu jubileuszowego *Karl Dedecius. Inter verba – inter gentes*, wydanego przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Jego lektura pozwoli czytelnikom znaleźć jeszcze nie odkryte aspekty pracy twórczej tłumacza literatury polskiej, autora książek, promotora polskiej kultury i historii relacji polsko-niemieckich. Pamięć o nim, jego dorobku i roli, jaką odegrał dla zbliżenia Polski i Niemiec jest naszym wspólnym obowiązkiem.

Prof. zw. dr hab. Antoni Różalski
Rektor Uniwersytetu Łódzkiego (2016–2020)

*Verehrte Leserinnen und Leser,
Autorinnen und Autoren,*

der vorliegende Jubiläumsband ist Karl Dedecius gewidmet und erscheint anlässlich seines 100. Geburtstages, den er im Mai 2021 begangen hätte. Dedecius' Verdienste für Polen und seine Geburts- und Jugendstadt Lodz können kaum hoch genug gewürdigt werden. In den seit seinem Tod vergangenen Jahren hat die Bedeutung seiner Person, haben unsere Wertschätzung und Dankbarkeit für alles, was er für das Verständnis der schwierigen deutsch-polnischen Geschichte und für die Verständigung zwischen beiden Völkern getan hat, noch zugenommen. Als Humanist und herausragender Übersetzer polnischer Literatur hat Dedecius bewiesen, dass nicht nur Diplomatie oder politische Bemühungen, sondern auch oder sogar vor allem Literatur und Kultur die Völker einander näherbringen – selbst dann, wenn diese Völker die Folgen von Faschismus und Kommunismus erleben mussten, zwei der Freiheit und Selbstbestimmung zuwiderlaufende Ideologien.

17

Indem er die Worte polnischer Dichterinnen und Dichter, Schriftstellerinnen und Schriftsteller ins Deutsche übertrug, baute Karl Dedecius Brücken zwischen den Kulturen und zwischen den Menschen. Daraus erwuchs ein wechselseitiges Vertrauen, das schließlich zur Verständigung zwischen den Ländern führte. Dedecius' schöpferischer Arbeit ist es zu verdanken, dass die Menschen in Deutschland die zeitgenössische polnische Kultur und vor allem die Werke polnischer Literaturschaffender kennenlernen durften. Das Deutsche Polen-Institut, das Dedecius ins Leben rief, hat sich zu einem Zentrum der offenen Debatten über die Geschichte der beiden Nachbarvölker, einem Zentrum der Reflexion über die Folgen von Krieg und Besatzung entwickelt. Vor allem aber ist es zu einer Informationszentrale geworden, die Kenntnisse über das heutige Polen, seine Literaten und Künstler vermittelt und deren Werk den Deutschen näherbringt.

Dedecius' Publikationen lassen eine starke Verbundenheit mit Lodz erkennen, der Stadt seiner Kindheit und Heimat verschiedener Kulturen. Ebenjenes Umfeld, so betonte er immer, habe in ihm all die Werte geprägt, von denen er sich zeitlebens leiten ließ – den hohen Stellenwert von Freiheit und Vielfalt, Offenheit und Toleranz, die Wertschätzung für die Spra-

che und Kultur seiner Mitbürger. Für ihn war dies das Fundament, auf dem sich echte Beziehungen zwischen Nationen und Staaten errichten ließen; eben hierin sah er die Grundfesten eines modernen Europa, das verbindende und nicht trennende Element eines kulturell wie politisch eng verschweißten Raumes.

In Anerkennung seiner Verdienste für die polnische Literatur und Kultur wurde Karl Dedecius von der Universität Lodz im Jahr 1990 der Titel des *Doktor honoris causa* verliehen, die Stadt Lodz ernannte ihn 1992 zum Ehrenbürger, und der polnische Staat überreichte ihm 2003 den *Orden des Weißen Adlers*.

Ich danke den Autorinnen und Autoren des Karl-Dedecius-Jubiläumsbandes *Inter verba – inter gentes*, der im Universitätsverlag Lodz erscheint. Die Lektüre dieses Bandes eröffnet den Leserinnen und Lesern weitere, vielleicht bislang unentdeckte Aspekte der schöpferischen Arbeit des großen Literaturübersetzers, Buchautors, Vermittlers der polnischen Kultur und vielfältiger Geschichten über die deutsch-polnischen Beziehungen. Das Gedenken an Karl Dedecius, sein Werk und seine Rolle bei der Annäherung Polens und Deutschlands ist unser aller gemeinsame Pflicht.

o. Univ.-Prof. Dr. habil. Antoni Różalski
Rektor der Universität Lodz (2016–2020)

Übersetzt von: Lisa Palmes

Przedmowa / Vorwort

Kiedy w 2006 roku wydawnictwo Suhrkamp oddało w ręce czytelników tom *Ein Europäer aus Lodz. Erinnerungen*, o Karlu Dedeciusie usłyszało szerokie grono odbiorców, którzy na co dzień nie mieli styczności z literaturą i sztuką poetycką. Przygotowana przez tłumacza na 85. urodziny autobiografia tygodniami utrzymywała się w RFN na liście bestsellerów i w tym czasie oczarowała niemiecką – później także polską – opinię publiczną. Z jednej strony w subtelny sposób ukazała sferę prywatną i historię rodziny jubilata, z drugiej zaś uświadomiła nietuzinkowe losy i niezwykle dorobek człowieka, który nie jako polityk, a wielbiący poezję polonofil dzięki swoim przekładom i działalności wydawniczej zdołał odcisnąć piętno na stosunkach polsko-niemieckich ostatniego półwiecza. Wydaje się, że od tego momentu fenomen Karla Dedeciusa przestał być rozpatrywany wyłącznie w kontekście przekładu literatury, opracowań naukowych oraz działalności publicystycznej i został uzupełniony o mało dotąd znany, osobisty pierwiastek. To właśnie dzięki niemu czytelnik poznał niezwykle ujmującego człowieka, dla którego rodzina i przyjaciele byli tak samo ważni, jak twórcza pasja i poszerzenie europejskiej literatury o bogactwo polskiej poezji.

Karl Dedecius, nazwany niegdyś „pośrednikiem między dwoma kulturami”, od dekad wprawia swoim dorobkiem w podziw kolejne generacje miłośników literatury, którzy dzięki niemu mogą poznawać utwory niemal trzystu przetłumaczonych przez niego autorów lub też sięgnąć po jeden z ponad dwustu wydanych z jego inicjatywy tomów. W jednym z nich – *Polacy i Niemcy. Posłannictwo książek* – pisał: „[...] przyczyn wszystkich historycznych błędów należy szukać przede wszystkim w izolacji, w nieznanomości i niedoczeniu innych”¹. Wychowany w przedwojennej, wielokulturowej Łodzi starał się takim błędem czynnie przeciwdziałać. W tym celu przez ponad pół wieku popularyzował literaturę polską, zyskując dla niej coraz większe zainteresowanie niemieckich odbiorców i przyczyniając się w efekcie do wzrostu wzajemnego zrozumienia, życzliwości i współpracy. I chociaż wieloletnia misja oraz rozległa i różnorodna działalność Dedeciusa spotkały się z licznymi dowodami najwyższego uznania, on sam pozostał skromny i pracowity. Jego translatorska i edytorska aktywność

¹ K. Dedecius, *Posłannictwo książek*, [w:] tegoż, *Polacy i Niemcy. Posłannictwo książek*, Kraków 1973, s. 23.

wydawała się nie mieć granic, tworzył i działał zarówno sam, jak i we współpracy z polskimi oraz niemieckimi pisarzami i tłumaczami. Najdobitniejszym przykładem tej współpracy była zainicjowana w latach 80. XX w. monumentalna seria wydawnicza Biblioteka Polska, która powstawała przez prawie dwadzieścia lat i zawiera przekłady ponad stu dawnych oraz współczesnych autorów. To powołane do życia przez „czarodzieja z Darmstadt” wydawnictwo obejmuje pięćdziesiąt tomów i tworzy kanon literatury polskiej, dostępny w niemal każdej niemieckiej bibliotece. Jego uzupełnieniem jest *Panorama literatury polskiej XX wieku* – siedmiotomowy zbiór tekstów z literatury polskiej w przekładzie na język niemiecki.

22 Karl Dedecius był przekonany o wyższości kultury nad podziałami politycznymi. To właśnie w literaturze dostrzegał ducha narodu, skarbnicę wiedzy o nim, o jego tradycjach i historii. Po roku 1945, kiedy mało kto wierzył we wskrzeszenie polsko-niemieckiego dialogu, Dedecius postrzegał książkę jako najwierniejszego i najbardziej godnego zaufania wysłannika, użytecznego w budowaniu sąsiedzkich stosunków², który jest w stanie subtelnie przełamać bariery i zaistnieć w innych kręgach kulturowych. Jest to z pewnością jeden z wielu powodów, dla których tego wybitnego humanistę postrzegano jako ambasadora kultury polskiej, jej propagatora i orędownika. Stał się niekwestionowanym autorytetem w dziedzinie literatury, na którego opinii polegały najważniejsze niemieckie fundacje, wydawnictwa oraz media i którego wyróżniały najwyższymi odznaczeniami władze państwowe, honorowały polskie i niemieckie uniwersytety oraz instytucje nauki i kultury. „Nikt w Niemczech nie zrobił więcej, by wzbudzić zainteresowanie i znaleźć zrozumienie dla literatury polskiej [...] oraz zapewnić jej stałe miejsce w naszym życiu duchowym. [...] Bez wątplenia niewielu ludzi może spoglądać z taką satysfakcją na swoje życie oraz sukces swoich starań na rzecz pokoju i pojednania”³ – słowa Marion hrabiny Dönhoff, jednej z najwybitniejszych dziennikarek okresu powojennego w RFN i wieloletniej przewodniczącej instytutu w Darmstadt, najlepiej oddają znaczenie działalności i zasług Karla Dedeciusa na rzecz polsko-niemieckiego porozumienia.

Jego śmierć w 2016 roku zamknęła pewną epokę w dziejach polsko-niemieckiego dialogu i pojednania, mimo upływu lat pozostaje niepowetowaną stratą, posiadającą wymiar lokalny, narodowy i europejski. Dotychczasowe, regularnie świętowane jubileusze urodzin tłumacza siłą rzeczy przeobraziły się w uroczystości *in memoriam*. Większość z nich od-

² Por. tamże, s. 96.

³ M. Gräfin Dönhoff, *Ein deutsch-polnischer Führmann. Karl Dedecius*, w: *taż, Gestalten unserer Zeit. Politische Portraits*, Stuttgart 1990, s. 250 (tłum. własne).

bywa się w miejscach, z którymi łączyła go więź szczególna i które nie zaprzestały pielęgnowania humanistycznej myśli Karla Dedeciusa oraz odwoływania się do jego bezcennego dorobku. Oba te zadania stały się celem, który w dniu dzisiejszym łączy trzy miasta – **Łódź**, z której tłumacz pochodził, **Darmstadt**, w którym nadal funkcjonuje Niemiecki Instytut Spraw Polskich oraz **Frankfurt nad Odrą**, miasto na styku dwóch kultur i języków, któremu powierzył swoją spuściznę, przekazując ją pod opiekę Uniwersytetu Europejskiego Viadrina. Są to miejsca, w których pamięć o jubilate jest wciąż żywa – to tu realizowanych jest najwięcej projektów poświęconych jego literackiemu dziedzictwu, będących swoistą próbą kontynuacji jego misji. Niestety, wobec geniuszu Karla Dedeciusa wszelkie starania można określić tylko jako próbę.

20 maja 2021 roku Karl Dedecius obchodziłby swoje 100. urodziny. Gdyby żył, a siły mu na to pozwoliły, wziąłby zapewne udział we wszystkich uroczystościach, tak jak to miało miejsce w latach ubiegłych. Jako że jubilata nie ma już wśród nas, pozostaje pamięć oraz wdzięczność. I właśnie w ten sposób należy potraktować niniejszą publikację, *Karl Dedecius. Inter verba – inter gentes*, będącą wyrazem najwyższego szacunku dla jedynego w swoim rodzaju człowieka-institucji, który pozostawił po sobie most porozumienia. Do dnia dzisiejszego większość Polaków i Niemców porusza się po nim nie zawsze zdając sobie sprawę z faktu, że jednym z jego najważniejszych budowniczych jest właśnie Europejczyk z Łodzi. Tytuł tomu jubileuszowego jest nawiązaniem do biografii Dedeciusa, w którą na stałe był wpisany łaciński przyimek *inter* – już sam zawód tłumacza wymagał przebywania *między* słowami, z kolei jego życie od dzieciństwa toczyło się *między* narodami, zaś wznoszony latami pomost porozumienia przebiega *między* Polską a Niemcami.

Dziękując wszystkim osobom za wsparcie tej niecodziennej inicjatywy wydawniczej – przede wszystkim władzom Europejskiego Uniwersytetu Viadrina oraz Uniwersytetu Łódzkiego, autorom tekstów, tłumaczom i redaktorom – chcielibyśmy zaznaczyć, że nie daje ona pełnego zarysu zasług, dokonań i publikacji Karla Dedeciusa. Niniejszy tom ma charakter popularnonaukowy, zaś jego celem jest przybliżenie – z perspektywy trzech bliskich jubilatowi miast – wybranych wątków z jego życia i pracy. Zamysł ten wynika ze słów Mistrza, który mawiał: „Nasze życie się kończy, ale jego sens, dzieła trwają, jeśli to, co pozostawiamy, stanowi jego kontynuację”⁴.

Ilona Czechowska, Ernest Kuczyński
Frankfurt (Oder) – Łódź

⁴ K. Dedecius, *Europejczyk z Łodzi. Wspomnienia*, tłum. S. Lisiecka, Kraków 2008, s. 405.

Als der Suhrkamp-Verlag im Jahr 2006 den Band *Ein Europäer aus Lodz. Erinnerungen* herausbrachte, hörten breite Leserkreise, die sonst nicht mit Literatur und Dichtkunst in Berührung kamen, von Karl Dedecius. Die Autobiografie, die der Übersetzer zu seinem 85. Geburtstag fertiggestellt hatte, hielt sich wochenlang auf der bundesdeutschen Bestsellerliste und versetzte die deutsche – und später auch die polnische – Öffentlichkeit in Entzücken. Einerseits enthüllte sie auf subtile Weise die Privatsphäre und den familiären Hintergrund des Jubilars, andererseits vergegenwärtigte sie das ungewöhnliche Lebensschicksal und die außerordentliche übersetzerische und herausgeberische Lebensleistung eines Mannes, dem es nicht als Politiker, sondern als polonophiler Poesieliebhaber gelungen war, den deutsch-polnischen Beziehungen des zurückliegenden Halbjahrhunderts seinen Stempel aufzudrücken. Es scheint, als sei das Phänomen Karl Dedecius von da an nicht mehr ausschließlich auf den Ebenen der Literaturübersetzung, der wissenschaftlichen Abhandlungen und des publizistischen Wirkens betrachtet, sondern um ein bis dahin kaum bekanntes persönliches Element bereichert worden, durch welches der Leser einen außergewöhnlichen Menschen kennenlernen konnte, für den Familie und Freunde ebenso wichtig waren wie seine schöpferische Passion, Menschlichkeit oder die Erweiterung der europäischen Literatur um den Reichtum der polnischen Dichtung.

Karl Dedecius, den man einmal einen „Vermittler zwischen zwei Kulturen“ genannt hat, versetzt mit seinem Werk seit Jahrzehnten immer neue Generationen von Literaturliebhabern in Erstaunen; alltäglich können sie fast dreihundert von ihm übersetzte Autoren entdecken oder einen von mehr als zweihundert aus seiner Initiative erschienen Bänden zur Hand nehmen. Im Band *Polacy i Niemcy. Posłannictwo książek (Botschaft der Bücher)* schrieb er, die Ursache aller historischen Irrtümer sei vor allem in Abschtotung, Unkenntnis und Geringschätzung anderer zu suchen.¹ Als Sohn des multikulturellen Lodz der Vorkriegszeit war er bestrebt, solchen Fehlern aktiv entgegenzuwirken. Zu diesem Zweck machte er über ein halbes Jahrhundert lang die polnische Literatur bekannt, die immer größeres Interesse bei den deutschen Lesern hervorrief und so mit der Zeit zum Fundament für eine Brücke des gegenseitigen Verständnisses, Wohlwollens und

¹ Vgl. K. Dedecius, *Posłannictwo książek*, in: ders., *Polacy i Niemcy. Posłannictwo książek*, Kraków 1973, S. 23.

der Zusammenarbeit wurde. Obgleich sein langjähriger Einsatz und sein breitgefächertes Schaffen vielfach höchste Anerkennung fanden, blieb Dedecius bescheiden und arbeitsam. Sein translatorisches und editorisches Wirken schien grenzenlos, er schuf und agierte sowohl allein als auch in Kooperation mit polnischen und deutschen Schriftstellern und Übersetzern. Das prominenteste Beispiel dieser Zusammenarbeit war die in den 1980er Jahren angestoßene monumentale Buchreihe Polnische Bibliothek, die annähernd zwanzig Jahre hindurch erschien und Übersetzungen von über einhundert früheren und zeitgenössischen Autoren vereint. Diese von dem „Zauberer aus Darmstadt“ ins Leben gerufene, fünfzig Bände umfassende Reihe bildet einen Kanon der polnischen Literatur und ist in beinahe jeder deutschen Bibliothek vorhanden. Ihre Ergänzung, das *Panorama der polnischen Literatur des 20. Jahrhunderts*, versammelt in sieben Bänden deutsche Übersetzungen polnischer Literatur.

26 Karl Dedecius war davon überzeugt, dass die Kultur über politischen Differenzen steht. In der Literatur erblickte er den Geist einer Nation, den Schatz des Wissens über sie, über ihre Tradition und Geschichte, schließlich ihre Empfindsamkeit... Als nach 1945 kaum jemand an die Wiederbelebung des deutsch-polnischen Dialogs glaubte, sah Dedecius das Buch als treuesten und vertrauenswürdigsten Botschafter gutnachbarlicher Beziehungen,² der feinfühlig die Schranken zu brechen und im fremden Kulturkreis Fuß zu fassen vermag. Dies ist mit Sicherheit einer der vielen Gründe dafür, dass der bedeutende Humanist als Botschafter der polnischen Kultur, als ihr Verbreiter und Fürsprecher gesehen wurde. Die wichtigsten deutschen Stiftungen, Verlage und Medien verließen sich auf seine Meinung, während er im literarischen Bereich zu einer Autorität wurde, Träger höchster staatlicher Auszeichnungen, Ehrendoktor polnischer und deutscher Universitäten sowie Wissenschafts- und Kulturinstitutionen. „Niemand hat in Deutschland mehr getan, um Interesse und Verständnis für die polnische Literatur zu wecken [...] und ihr einen festen Platz in unserem Geistesleben gesichert. [...] Ohne Zweifel können wenige Leute mit soviel Befriedigung auf ihr Leben zurückblicken und auf den Erfolg ihres Bemühens um Frieden und Versöhnung“³ – diese Worte Marion Gräfin Dönhoffs, einer der bedeutendsten Publizistinnen der bundesdeutschen Nachkriegszeit und der langjährigen Präsidentin des Instituts in Darmstadt, geben die Tragweite von Karl Dedecius' Tätigkeit und Verdiensten um die polnisch-deutsche Verständigung wohl am besten wieder.

² Ebd., S. 96.

³ M. Gräfin Dönhoff, *Ein deutsch-polnischer Fährmann. Karl Dedecius*, in: dies., *Gestalten unserer Zeit. Politische Portraits*, Stuttgart 1990, S. 250.

Mit seinem Tod fand 2016 eine ganze Epoche in der Geschichte des deutsch-polnischen Dialogs und Einigungsprozesses ihren Abschluss. Auch nach Jahren behält dieser unwiederbringliche Verlust seine lokale, nationale und europäische Dimension. Die zuvor regelmäßig begangenen Geburtstage des Übersetzers sind zwangsläufig zu Gedenkfeiern geworden. Sie finden meist an Orten statt, denen Karl Dedecius besonders verbunden war, an denen sein humanistisches Denken weiterhin gepflegt und auf sein außergewöhnliches Werk Bezug genommen wird. Diese beiden Aufgaben sind heutzutage das Ziel, das drei Städte verbindet: **Lodz**, seine Herkunftsstadt, **Darmstadt**, in dem das Deutsche Polen-Institut seinen Sitz hat, und **Frankfurt an der Oder**, jene Stadt am Berührungspunkt zweier Kulturen und Sprachen, welcher Dedecius, lange in Frankfurt am Main ansässig, seinen Nachlass anvertraut hat, indem er ihn der Europa-Universität Viadrina übergab. In diesen Städten ist die Erinnerung an den Jubilar nach wie vor lebendig: Hier werden die meisten Projekte durchgeführt, die sich mit seinem literarischen Erbe befassen und den Versuch darstellen, seine Mission fortzuführen. Angesichts der Genialität von Karl Dedecius lässt sich leider jegliches Bemühen nur als Versuch bezeichnen.

Am 20. Mai 2021 hätte Karl Dedecius seinen 100. Geburtstag feiern können. Wenn er am Leben wäre und seine Kräfte es zuließen, würde er gewiss an allen Feierlichkeiten teilnehmen, so wie in den zurückliegenden Jahren. Der Jubilar aber ist nicht mehr unter uns, und was bleibt, ist dankbares Andenken. So ist auch die vorliegende Veröffentlichung zu verstehen, *Karl Dedecius. Inter verba – inter gentes*, als Ausdruck höchsten Respekts vor einem einzigartigen Menschen, einer Institution, der eine Brücke der Verständigung hinterlassen hat. Bis heute bewegen sich die meisten Polen und Deutschen auf ihr, ohne sich immer der Tatsache bewusst zu sein, dass einen ihrer wichtigsten Architekten kein anderer als der Europäer aus Lodz bildet. Der Titel dieses Jubiläumsbandes bezieht sich auf Dedecius' Lebenslauf, dem stets die lateinische Präposition *inter* innewohnte: Schon allein der Beruf des Übersetzers verlangte, sich *zwischen* den Worten aufzuhalten, und sein Leben verlief von Kindesbeinen an *zwischen* den Völkern; die mit den Jahren errichtete Brücke der Verständigung aber verläuft *zwischen* Polen und Deutschland.

Indem wir allen für ihre Unterstützung bei diesem nicht alltäglichen Buchvorhaben danken – allen voran den Organen der Europa-Universität Viadrina und der Universität Lodz, den Verfassern der Beiträge, den Übersetzern und den Lektoren – möchten wir zugleich darauf hinweisen, dass es kein umfassendes Bild von Karl Dedecius' Verdiensten, Leistungen und Publikationen vermittelt. Der vorliegende Band ist populärwissenschaftlich angelegt und soll – aus dem Blickwinkel der drei dem Jubilar

verbundenen Städte – ausgewählte Themen seines Lebens und Arbeitens näherbringen. Diese Absicht entspringt den Worten des Meisters: „Unser Leben endet, unser Werk geht nie zu Ende, wenn das, was wir zurücklassen, dessen Fortsetzung, Fortpflanzung ist“.⁴

Ilona Czechowska / Ernest Kuczyński
Frankfurt (Oder) – Lodz

⁴ K. Dedecius, *Ein Europäer aus Lodz. Erinnerungen*, Frankfurt/M. 2006, S. 368.